ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 13, številka 3, november 2009 · ISSN 1408-2969

SVOBODA IN DETERMINIZEM

David Lewis

Ali imamo svobodo kršitve zakonov narave?

prevedel Danilo Šuster

Citiranje: David Lewis, »Ali imamo svobodo kršitve zakonov narave?«, *Analiza: časopis za kritično misel* 13, št. 3 (2009): 59–65.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je izvirna tiskarska datoteka številke, ki ji je bil leta 2026 dodan ta naslovni list. Strani in prelomi ustrezajo tiskani izdaji.

David Lewis
Prevedel Danilo Šuster

Ali imamo svobodo kršitve zakonov narave?*

Zdi se, da ima mehki determinizem neverjetno posledico. Zdi se, da iz njega sledi, glede na določene sprejemljive dodatne premise, da smo včasih sposobni ravnati na tak način, da so prekršeni zakoni narave. Če pa ločimo krepko in šibko različico te neverjetne posledice, potem bomo, vsaj tako mislim, ugotovili, da je krepka različica tista, ki je neverjetna, šibka pa tista, ki je dejanska posledica.

Mehki determinizem je doktrina, da včasih lahko svobodno storimo tisto, za kar smo predeterminirani, da storimo; in da v takem primeru oseba lahko ravna drugače kljub temu, da pretekla zgodovina in zakoni narave determinirajo, da oseba ne bo ravnala drugače.

Kompatibilizem je doktrina, da je mehki determinizem lahko resničen. Kompatibilist lahko dvomi v mehki determinizem, ker na fizikalni osnovi dvomi, da smo kadarkoli predeterminirani, da ravnamo tako, kot ravnamo. Ali pa morda dvomi na osnovi psihoanalize, da kadarkoli ravnamo svobodno. Jaz sem kompatibilist, ne pa determinist, zato moram zavrniti nekatere ugovore mehkemu determinizmu, drugih pa ne. No, zavoljo argumenta se bom pretvarjal, da sprejemam mehki determinizem, in sicer neko posebno različico te doktrine.

Pravkar sem položil svojo roko na mizo. To je bilo, tako trdim, svobodno, toda predeterminirano dejanje. Sposoben sem bil ravnati drugače, denimo dvigniti roko. Toda obstaja resnična zgodovinska propozicija *H* o intrinzičnem stanju sveta daleč nazaj in obstaja resnična propozicija *L*, ki specificira zakone narave, ki vladajo našemu svetu, tako da *H* in *L* skupaj določata, kaj sem storil. Skupaj implicirata propozicijo, da sem položil roko na mizo. Skupaj sta v protislovju s propozicijo, da sem dvignil svojo roko. Pa vendar sem bil svoboden, sposoben sem bil dvigniti roko. Način, na katerega sem bil determiniran, da roke ne dvignem, ni bil tak, da bi štel kot nesposobnost drugačnega ravnanja.

Kaj bi se zgodilo, če bi dvignil svojo roko? Vsaj ena od treh reči bi bila resnična. Protislovja bi bila hkrati resnična; ali bi bila zgodovinska propozicija *H* neresnična; ali pa bi bila neresnična propozicija o zakonih narave *L*. Katera od teh? Tu potrebujemo nekaj dodatnih premis, vendar pa, ker sprejemam premise, ki jih potrebuje moj nasprotnik za zagovor svojega stališča, lahko nadaljujemo.

* Prevedeno po David Lewis (1986) »Are We Free to Break the Laws?«. V Lewis, D., *Philosophical Papers II*, New York in Oxford: Oxford University Press, str. 291–98. Članek je bil prvotno objavljen v reviji *Theoria* 47 (1981), str. 113–21.

Izmed treh alternativ lahko prvo takoj odpravimo; četudi bi dvignil roko, še vedno ne bi bilo resničnih protislovij. Tudi drugo lahko zanemarimo, kajti če bi dvignil svojo roko, bi intrinzično stanje sveta daleč nazaj v preteklosti ne bilo nič drugačno.[1]

Tako preostane le tretja alternativa. Če bi dvignil roko, bi propozicija o zakonih narave *L* ne bila resnična. To sledi po načelu logike protidejstvenih pogojnikov, ki je skoraj popolnoma nesporno ['>' je znak za protidejstveni pogojnik, op. prev.].[2]

$$A > (B \vee C \vee D), A > \neg B, A > \neg C \therefore A > D$$

Če *L* ne bi bil resničen, iz tega sledi, da bi bil kršen nek zakon narave, saj je *L* specifikacija zakonov. To ne pomeni, da bi karkoli bilo hkrati zakon in prekršeno – to je protislovje v izrazih, če je, kot domnevam, vsak pravi zakon vsaj neka absolutna pravilnost brez izjem (brez kršitev). Bolje, če *L* ne bi bil resničen, tedaj bi nekaj, kar dejansko je zakon in brez kršitev, bilo prekršeno in ne bi bilo zakon. V najboljšem primeru bi bilo skoraj-zakon.

Skratka, kot nekdo, ki se pretvarja, da je mehki determinist in sprejema ustrezne dodatne premise in načela logike protidejstvenikov, sem prisiljen sprejeti posledico, da če bi storil to, kar sem bil sposoben storiti – dvigniti svojo roko, potem bi bil prekršen nek zakon.

»To pomeni,« parafrazira moj nasprotnik, »da ti trdiš, da si sposoben kršiti prave zakone narave. In kako malo napora je potrebno za to! Kakšna čudovita moč! Ali lahko tudi zvijaš žlice z močjo misli?«

Distinguo. Parafraza mojega nasprotnika ni povsem pravilna. Zamenjal je šibko tezo, ki jo sprejemam, z močnejšo tezo, ki jo, skupaj z njim, zavračam. Krepka teza je res popolnoma neverjetna, ampak to ni nekaj, kar bi sledilo iz mehkega determinizma. Šibka teza je sporna, to priznam, toda mehki determinist ne bi smel imeti nič proti temu, da je njej zavezan. Tezi sta naslednji:

(Šibka teza) Sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi bil kršen nek zakon.

(Krepka teza) Sposoben sem kršiti zakon.

Da bi uvideli razliko, si oglejmo – ne čudovito sposobnost kršitve zakonov [ability to break a law], pač pa zelo običajno sposobnost, da razbijem okno [ability to break a window]. Morda sem sposoben zalučati kamen v določeni smeri in morda bi, če bi to storil, kamen zadel določeno okno, okno pa bi se razbilo. Za začetnike: sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi bilo okno razbito. A rečemo lahko še nekaj več. Sposoben sem storiti nekaj

[1] To zagovarjam v [4].

[2] Sklepanje je veljavno v vsakem sistemu, ki obravnava pogojnik kot propozicionalno (ali celo stavčno) indeksirano družino normalnih nujnosti v smislu Braina F. Chellasa [1].

takšnega, da če bi to storil, bi moje dejanje sámo povzročilo dogodek razbitja okna.

Ali pa vzemimo zelo običajno sposobnost, da prelomim obljubo [ability to break a promise]. Morda sem sposoben zalučati kamen in morda bi, če bi to storil, prelomil svojo obljubo, da ne bom nikdar zalučal kamna. Potem sem sposoben prelomiti obljubo. Za začetnike: sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi bila obljuba prelomljena. A rečemo lahko še nekaj več. Sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi moje dejanje sámo bilo dogodek preloma obljube.

Oglejmo si zdaj nekaj, kar bi bila zares čudovita sposobnost kršitve zakonov – sposobnost, ki si je ne bi mogel verodostojno pripisovati. Denimo, da bi bil sposoben zalučati kamen zelo, zelo močno. In denimo, da če bi to storil, bi kamen poletel s hitrostjo, ki je večja od hitrosti svetlobe, kar nasprotuje zakonom narave. Tedaj bi zares bil sposoben kršiti zakon. Za začetnike: sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi bil kršen zakon. A rečemo lahko še nekaj več. Sposoben sem storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, bi moje dejanje sámo bilo dogodek kršitve zakona.

Če pa nobeno moje dejanje ne bi povzročilo, ali bilo sámo dogodek razbitja okna, ali preloma obljube, ali kršitve zakona, potem, mislim, ne bi moglo biti resnično, da sem razbil okno, ali prelomil obljubo, ali kršil zakon. Zatorej sem sposoben razbiti okno, prelomiti obljubo ali kršiti zakon samo, če sem sposoben storiti nekaj takšnega, da če bi to storil, tedaj bi moje dejanje sámo povzročilo ali bilo dogodek razbitja okna, ali preloma obljube, ali kršitve zakona.

Morda moj nasprotnik meni, da obstaja, po mehkem determinizmu, še kakšna drugačna sposobnost kršitve zakonov. A nobenega razloga ne vidim, da bi to sprejel.

Oglejmo si zdaj sporni primer. Sposoben sem dvigniti roko, čeprav je predeterminirano, da je ne bom. Če bi dvignil svojo roko, potem bi bil kršen nek zakon. Pripravljen sem celo sprejeti, da bi nastopil nek dogodek kršitve zakona. (Sedanji čas tu uporabljam v nevtralnem smislu. Ne želim implicirati ničesar o tem, *kdaj* bi nastopil dogodek kršitve zakona narave.) Toda ali velja, da bi moje dejanje dviga roke sámo bilo dogodek kršitve zakona? Ali velja, da bi katerokoli drugo moje dejanje povzročilo ali bilo dogodek kršitve zakona? Če ne, potem mi moja sposobnost, da dvignem svojo roko, ne podeli nobene čudovite sposobnosti kršitve zakona, čeprav bi nek zakon bil kršen, če bi to storil.[3]

[3] Do neke mere je moja strategija podobna tisti Keitha Lehrerja [2, str.199]. Lehrer sprejema šibko tezo: dejavnik bi lahko storil nekaj takšnega, da če bi to storil, tedaj bi se nekaj spremenilo v zakonih ali zgodovini. Zavrača, prav tako kot jaz, korak od šibke do krepke teze: dejavnik bi lahko privedel do neke spremembe v zakonih ali zgodovini. Do tu je vse v redu. Toda Lehrerjev razlog za zavrnitev krepke teze je tak, da ga ne morem sprejeti. Njegov razlog je naslednji: neresnično je, da če bi dejavnik dal prednost ("preferiral") spremembi v zakonih ali zgodovini, bi tedaj prišlo do spremembe v zakonih ali zgodovini. Jaz pa pravim, prvič, da ni nujno, da je ta pogojnik neresničen. Denimo, da je dejavnik predeterminiran, da daje prednost temu, da ni nobene razlike; če pa bi imel drugačne preference, potem bi bila razlika. (Če bi bilo karkoli drugače od tega, kar je bilo predeterminirano, da bo, potem bi bila razlika v zakonih ali v zgodovini.) In drugič, če ta pogojnik ni neresničen, to še ni dovolj, da bi bila krepka teza resnična. Obstajati mora še kak drug razlog, drugačen od tistega, ki ga navaja Lehrer, za neresničnost krepke teze.

Če bi dvignil svojo roko, bi bil pred tem kršen neki zakon. Potek dogodkov bi skrenil stran od dejanskega poteka dogodkov malo pred tem, ko bi jaz dvignil roko in v točki skrenitve (»divergence«) bi nastopil dogodek kršitve zakona, čudež divergence, kot sem ga poimenoval [4]. Ampak tega čudeža ne bi povzročil moj dvig roke. Če sploh kako, bi vzročnost tekla v nasprotni smeri. Tudi ni res, da bi čudež divergence bilo sámo moje dejanje dviga roke. Tega dejanja sploh ni bilo v dejanskem poteku dogodkov, zato do njega ne more priti, dokler že ni neke divergence. Tudi ni res, da bi čudež divergence povzročilo kakšno drugo od mojih dejanj, prej ali kasneje. Tudi ni res, da bi šlo za kakršnokoli drugo moje dejanje. In nobenega razloga ni, da bi rekli, da če bi dvignil roko, tedaj bi nastopil še kak drug dogodek kršitve zakona, razen čudeža divergence. Še manj, da bi rekli, da bi nek drug dogodek kršitve zakona bil povzročen ali bi kar sam bil moje dejanje dviga roke. Da bi uskladili moj hipotetični dvig roke s tem, da ostane vse, kar lahko in mora tako ostati, fiksno, je nujno, da predpostavimo en čudež divergence, povsem neutemeljeno pa je predpostavljati dodatne kršitve zakonov.

Zato vztrajam pri tem, da sem bil sposoben dvigniti roko in priznam, da bi bil kršen nek zakon, če bi to storil, zanikam pa, da sem s tem sposoben kršiti zakon narave. Za obrambo svoje različice mehkega determinizma ni potrebno, da si pripisujem kakršnekoli neverjetne moči. Za obrambo kompatibilizma, v katerega sem dejansko prepričan, ni potrebno niti to, da bi trdil, da so takšne moči sploh mogoče.

Dejal sem, da če bi dvignil svojo roko, tedaj bi pred tem nastopil nek čudež divergence, ki pa ga ne bi povzročil moj dvig roke. To se zdi v redu. Toda nasprotnik bi lahko argumentiral *ad hominem*, da se po moji lastni analizi vzročnosti ([3]) izkaže, da je dvig moje roke dejansko vzrok čudežu divergence. Učinek bi sicer nastopil pred vzrokom, ampak temu ne oporekam. Zdi se, da imamo pravi vzorec protidejstvene odvisnosti med različnimi dogodki: (1) če bi dvignil svojo roko, bi nastopil (določeni) čudež divergence, toda (2) če ne bi dvignil svoje roke, ta čudež ne bi nastopil.

Moj odgovor je, da nimamo takšnega vzorca odvisnosti in ga ne bi imeli niti v primeru, če bi dvignil svojo roko. Zato lahko brez nevarnosti zanikam, da bi moje dejanje povzročilo določeni čudež divergence.

Vzorca nimamo, ker je (1) neresnično. Res je le, da če bi dvignil svojo roko, tedaj bi nastopil ta ali oni čudež divergence. Ni pa nobenega posebnega čudeža divergence, ki bi definitivno nastopil, saj bi čudež divergence lahko nastopil na različne načine.[4]

Če pa bi dvignil svojo roko, tedaj bi bilo (1) resnično. Ampak še vedno nimamo pravega vzorca, saj bi v tem primeru bilo (2) neresnično. Vzemimo protidejstveno situacijo, v kateri mi nek čudež divergence pred tem dopusti, da dvig-

[4] Prim. [4], str. 463. Na tej točki se opiram na kontingentne značilnosti sveta, takšnega, kot domnevamo, da je. Kot me je opozoril Alan Hazen, pa si lahko zamislimo svet diskretnih procesov, v kateri neka določena divergentna zgodovina, v kateri dvignem svojo roko, jasno zahteva manjši čudež kot pa njeni tekmeci. Menim pa, da to ni preveč pomembno, saj je naloga kompatibilizma pokazati, kako bi svoboda in determinizem lahko soobstajala v svetu, ki bi lahko bil, glede na vse, kar vemo, naš svet.

nem svojo roko. Ali je, z vidika te situacije, res, da če ne bi dvignil roke, tedaj čudež ne bi nastopil? Ne, čudež bi lahko nastopil, a bi njegovo delovanje takoj razveljavil nek drug čudež. (Celo v tem dvojno protidejstvenem kontekstu takrat, ko govorim o čudežu, govorim o kršitvi dejanskih zakonov). Vse, kar je res, je največ to, da če ne bi dvignil roke, potem bi se lahko zgodilo, da prvi čudež ne nastopi.

Moj inkompatibilistični nasprotnik je fiktivna oseba, ima pa prototipe v realnem življenju. Njegov model je delno Peter van Inwagen ([5], [6], [7]), delno pa jaz sam, ko me je prvič zaskrbel van Inwagnov argument proti kompatibilizmu. Definitivno ne gre za van Inwagna, saj svojih besed ne izbira s takšno pazljivostjo. Menim pa, da je kljub vsej svoji skrbnosti van Inwagen v istem čolnu z mojim fiktivnem nasprotnikom.

Van Inwagnov argument gre približno takole. (Predstavil ga bom kot *reductio* proti različici mehkega determinizma, za katero se tu pretvarjam, da jo zagovarjam). Nisem dvignil svoje roke, predpostavimo pa, za *reductio*, da bi lahko dvignil svojo roko, čeprav je determinizem resničen. Potem sledi, glede na štiri premise, o katerih ne morem dvomiti, da bi lahko naredil za neresnično konjunkcijo H & L neke zgodovinske propozicije H o stanju sveta pred mojim rojstvom in neke propozicije o zakonih L. Če je to tako, bi lahko naredil za neresnično L (premisa 5). Toda propozicije L ne bi mogel narediti neresnične (premisa 6). S tem je zavrnjena začetna domneva.

Na to odgovarjam, da premisi 5 in 6 nista hkrati resnični. Katera od njiju je resnična, je odvisno od tega, kaj van Inwagen meni z »lahko bi naredil za neresnično«.

Ni pomembno, kaj »lahko bi naredil za neresnično« pomeni v običajnem jeziku; van Inwagen je uvedel izraz kot tehnični termin. Celo to ni pomembno, kakšne pomen je frazi dal van Inwagen. Pomembno je le, ali ji lahko damo pomen, ki izpolni njegove potrebe – to je kakršenkoli pomen, ki bi omogočil, da branimo vse njegove premise brez krožnosti. Obravnaval bom dva pomena. Menim, da ni ničesar v van Inwagnovem besedilu, kar bi nakazovalo kak tretji pomen, ki bi deloval bolje kot ta dva.[5]

Najprej pa predhodna definicija. Rekli bomo, da bi dogodek falsificiral propozicijo, če in samo če, če ta dogodek nastopi, tedaj je ta propozicija neresnična. Recimo, dogodek letenja kamna s hitrostjo, ki je večja od svetlobne, bi falsificiral zakon. Enako bi veljalo za dejanje meta kamna, v katerem bi se moja roka premikala hitreje od svetlobe. Enako bi veljalo za čudež divergence. Ampak

[5] Van Inwagen mi je (osebna komunikacija, 1981) namignil, da bi sprejel tretji pomen fraze »lahko bi naredil za neresnično«, ki se razlikuje od obeh drugih pomenov, ki ju tu obravnavam. Njegova definicija je v grobem naslednja: dejavnik bi lahko naredil neko propozicijo za neresnično, če in samo če bi lahko uredil reči na neki način, tako da dejstvo, da jih tako uredi, in celotna resnica o preteklosti skupaj strogo implicirata neresničnost te propozicije. Po tej definiciji premisa 6 enostavno trdi, da ne bi mogel urediti reči na kakršenkoli tak način, da sem bil predeterminiran, da teh reči ne bom uredil na tak način. A nič novega ne izvemo, ko izvemo [*It is uninstructive to learn*], da je mehki determinist zavezan zanikanju tako razumljene premise 6.

moje dejanje dviga roke ne bi sámo po sebi falsificiralo propozicije, da okno v strelni črti ostane nedotaknjeno. Res je le to, da bi moje dejanje povzročilo nek drug dogodek, ki bi falsificiral to propozicijo. Moje dejanje dviga roke bi falsificiralo vsako dovolj vključujočo konjunkcijo zgodovine in zakonov. Ne bi pa samo po sebi falsificiralo nobenega zakona – ne v primeru, ko bi celotno delo kršitve zakonov bilo opravljeno že pred tem. Vse, kar je res, je to, da bi mojemu dejanju predhodil nek drug dogodek, čudež divergence, ki bi falsificiral zakon.

Naj velja, da bi lahko naredil propozicijo za neresnično v šibkem smislu, če in samo če sem bil sposoben narediti nekaj takšnega, da če bi to storil, potem bi bila propozicija falsificirana (čeprav ne nujno zaradi mojega dejanja, ali katerega-koli dogodka, ki bi ga povzročilo moje dejanje). In recimo, da bi lahko naredil propozicijo za neresnično v krepkem smislu, če in samo če sem bil sposoben narediti nekaj takšnega, da če bi to storil, potem bi bila propozicija falsificirana z mojim dejanjem samim ali pa z nekim dogodkom, ki bi ga moje dejanje povzročilo.

Šibka teza, ki jo kot mehki determinist sprejemam, je teza, da bi lahko naredil zakon neresničen v šibkem smislu. Krepka teza, ki jo zavračam, je teza, da bi lahko naredil zakon neresničen v strogem smislu.

Prvemu delu van Inwagnovega argumenta uspe ne glede na to, kateri smisel upoštevamo. Če bi lahko dvignil roko kljub temu, da je determinizem resničen, in roke nisem dvignil, potem zares velja, v šibkem in krepkem smislu, da bi lahko naredil konjunkcijo zgodovine in zakonov H & L neresnično. Toda propozicijo o zakonih L bi lahko naredil neresnično v šibkem smislu, čeprav ne bi mogel narediti L neresnične v krepkem smislu. Če v celotnem argumentu nastopa šibki smisel, tedaj zanikam premiso 6. Če pa vzamemo krepki smisel, tedaj zanikam premiso 5.

Van Inwagen podpira obe premise z obravnavo analognih primerov. Menim pa, da so argumenti, ki jih ponuja, neuspešni, saj ponujeni primeri niso analogni; gre za primere, v katerih šibki in krepki smisel nista vsaksebi. V podporo premisi 6 nas vabi, da zavrnemo domnevo, da bi fizik lahko naredil zakon za neresničnega tako, da bi zgradil in upravljal s strojem, ki bi pospešil protone na dvojno hitrost svetlobe. Na vsak način zavrnimo to domnevo, ampak s tem še ne bomo naredili ničesar, kar bi podpiralo premiso 6 razumljeno v šibkem smislu, kajti domneva, ki jo zavračamo, je, da bi fizik lahko naredil zakone neresnične v krepkem smislu. V podporo premisi 5 nas vabi, da zavrnemo domnevo, da bi popotnik lahko naredil za neresnično konjunkcijo zgodovinske propozicije in propozicije o svojih prihodnjih potovanjih še na kak drug način, kot je ta, da naredi neresničnega nezgodovinski del te konjunkcije. Na vsak način zavrnimo to domnevo, ampak s tem še ne bomo naredili ničesar, kar bi podpiralo premiso 5 razumljeno v krepkem smislu. Glede na to, da bi lahko naredil neresnično, v krepkem smislu, konjunkcijo zgodovinske in nezgodovinske propozicije (in glede na to, da kot v drugih primerih, ki jih obravnavamo, ne gre za to, da bi naredili zgodovinsko propozicijo neresnično s potovanjem v času in podobnimi zadevami), kaj iz tega sledi? Ali sledi, da bi lahko naredil nez-

godovinski del konjunkcije neresničen v krepkem smislu? To bi podpiralo premiso 5 v krepkem smislu. Ali pa sledi le, kot menim sam, da bi lahko naredil nezgodovinski del konjunkcije neresničen vsaj v šibkem smislu? Primer popotnika je neuporaben za odgovor na to vprašanje, saj če bi popotnik lahko naredil neresnično propozicijo o svojih bodočih potovanjih v šibkem smislu, tedaj bi jo lahko naredil neresnično tudi v krepkem smislu.

Literatura

[1] Chellas, B. F. »Basic conditional logic.« *Journal of philosophical logic,* 4 (1975), str. 133-153.

[2] Lehrer, K. »Preferences, conditionals and freedom.« V Peter van Inwagen, ur., *Time and cause.* Dordrecht: Reidel, 1980.

[3] Lewis, D. »Causation.« *Journal of philosophy* 70 (1973), str. 556-567. Slov. prevod: Lewis, D. »Vzročnost.« *Anthropos*, št. 3-4 (1993), str. 284-293.

[4] Lewis, D. »Counterfactual dependence and time's arrow.« *Noûs* 13 (1979), str. 455-476.

[5] van Inwagen, P. »A formal approach to the problem of free will and determinism.« *Theoria* 40 (1974), str. 9–22.

[6] van Inwagen, P. »The incompatibility of free will and determinism.« *Philosophical studies* 27 (1975), str. 185-199. Slov. prevod: van Inwagen, P. (2007). »Nezdružljivost svobodne volje in determinizma.« V: Šuster, D. (ur.). *O svobodni volji*. Maribor: Aristej, str. 153-166.

[7] van Inwagen, P. »Reply to Narveson.« *Philosophical studies* 32 (1977), str. 89-98.